

ВСТУП

Протягом віків людство намагається дати відповідь на чимало складних питань про власне походження. Людину цікавить, чиїм вона творінням є – еволюції природи чи Бога. Різноманітність відповідей засвідчує нам різне розуміння людьми свого покликання. Кожен по-своєму розуміє ціль у житті. Плюралізм людських думок свідчить нам про те, що власний суб'єктивізм не завжди може дати вичерпну відповідь об'єктивній онтологічній дійсності. Суб'єктивній думці протистоїть реальність буття, яка закладена Творцем. Реалізм буття слід розуміти не тільки як те, що ми можемо побачити навколо себе, але і те, що стоїть поза фізичним виміром. Сам факт протистояння між людським розумом і онтологічною дійсністю є позитивним моментом. Він вказує людині на причетність до Божественного буття, хоча іноді до кінця вона і не усвідомлює цього. Сучасна людина прагне керувати всесвітом, однак в повноті до кінця ще не навчилася керувати собою. Тому науковці усіх рівнів, природничих наук та богословських дисциплін намагаються з різних перспектив та точок зору розглянути і дослідити людину та її природу.

Вчення про людину та її призначення добре висвітлене у творах святих отців Церкви. У своїх творах отці Церкви надавали особливу увагу проблематиці спасіння людини. Інтелектуальний особовий розвиток вимагає від сучасної людини чимало зусиль, праці, терпеливості, комунікації з іншими для того, щоб стати в очах інших повноцінною особою. Однак занурюючись в життєві перипетії власних проблем, людина поступово може втратити відчуття влади над своїм внутрішнім світом. Осягнення різноманітних цілей людиною може спричинити до суб'єктивного сприймання самодостатності себе. Оця самодостатність може осмислюватися людиною не в контексті стосунку з Богом, але поза Ним. Тому існує необхідність представити сьогоденню багатство святоотцівської спадщини, в якій можна віднайти правдивий сенс відносин людини з Богом.

Актуальність даного дослідження визначається спробою відшукати у вченні святого Іринея Ліонського відповіді на запитання людей про власне походження, покликання або джерело свого існування. Від осмислення людиною свого буття залежить формування власного світогляду. Правдивий сенс існування людина може віднайти лише в Богові, Який її сотворив.

Тема нашої дипломної праці – «Антропологія святого Іринея Ліонського». У нашому дослідженні ми поглянемо на зародження християнської антропологічної думки. На основі творів святого Іринея ми спробуємо об'єктивно розкрити історичний розвиток антропології доби апологетів та намагатимемося розкрити суттєві елементи антропологічного вчення цього отця Церкви.

Метою дипломної праці є дослідження природи людини згідно з вченням святого Іринея Ліонського а також розкриття спасіння людини як особи. Особливість даної праці, як також і складність, полягає в тому, що антропологія отця Церкви є досить непростю до розуміння. Вчення ліонського святителя не має якогось чіткого систематичного богословського укладу, однак святитель закладає основу для подальшого розвитку святоотцівського богослов'я. Антропологія у творах святого Іринея Ліонського сьогодні ще досить мало досліджена богословами. Аналізуючи праці різних дослідників, можемо зауважити, що більшість богословських науковців стараються охопити або все вчення святого Іринея Ліонського, подаючи його оглядово і поверхово, або розглядають тільки

якусь вузьку тему, яка широко описана у творах святого отця.

Зважаючи на поставлену мету, її досягнення проходитиме через розв'язання наступних завдань:

- представити антропологічний контекст вчення про людину згідно з творами святого Іринея Ліонського;
- самостійно опрацювати твори святого Іринея Ліонського в російському перекладі;
- опрацювати та систематизувати окремі уривки з джерельної літератури і богословську термінологію.

З огляду на поставлені завдання, праця складається із вступу, двох розділів, висновків та списку використаної літератури. Така структура роботи відповідає поставленій меті і допомагає розкрити тему в повному обсязі.

У дипломній праці наша увага звертатиметься на два визначальні аспекти в людській історії: гріхопадінні та шляху повернення людини до Бога. Для кращого висвітлення поставленої проблеми розглядатимемо вчення в ширшому контексті: братиметься до уваги творчий Божий задум щодо усього людства та розуміння таїнства Воплочення як основи спасіння людини. Дипломна праця містить досить об'ємний матеріал. У ній торкатимемося складних богословських рефлексій. Тому для кращого засвоєння матеріалу на задану тематику нашим завданням буде доступно і зрозуміло висвітлити антропологію святого Іринея Ліонського.

У першому розділі, який містить три пункти, спробуємо дослідити природу людини згідно з вченням святого Іринея Ліонського. У першому пункті висвітлимо ідею трихотомії (тіло, душа, дух) людини, яка існувала в часи отця Церкви. Намагатимемося розглянути, а також довести, органічну цілісність та взаємозв'язок між тілом, душею і духом. У наступному пункті застановимося над питанням Особи Святого Духа як Духа людини. На основі вчення святого Іринея Ліонського розглянемо дію Святого Духа на душевно-тілесний вимір людини. У третьому пункті детально розглянемо питання про те, як розумів святий Іринеї Ліонський образ і подобу Божу в людині.

У другому розділі спробуємо дослідити сотеріологічний аспект вчення про людину в святого Іринея Ліонського. Тут ми торкнемося самої серцевини богослов'я святого Отця Церкви. Даний розділ буде складатися з трьох пунктів. У першому пункті ми розглянемо Таїнство Воплочення як основу спасіння людини. Спробуємо детально проаналізувати христологію ліонського святителя в полеміці проти двох єретичних течій: ебіонітів і валентиніан. У другому пункті торкнемося питання вчення про «рекапітуляцію» святого Іринея Ліонського. Наше завдання полягатиме у розкритті етимологічного визначення «рекапітуляція» та його богословського значення у вченні отця Церкви. Слід зауважити, що вчення про «рекапітуляцію» в святого Іринея Ліонського у працях різних богословів є достатньо обширним, тому у своїй праці ми поставимо собі за ціль висвітлити тільки основні елементи богословського вчення ліонського пастиря. У третьому пункті другого розділу буде піднята проблематика вчення про обожествлення людини святого Іринея Ліонського. Для кращого висвітлення даного пункту ми оглядово та загально представимо вчення про теозис наступних Отців Церкви: Атанасія Великого, Кирила Олександрійського, Василя Великого, Григорія Богослова, Григорія Ніського та Максима Ісповідника. У цьому пункті ми намагатимемося проаналізувати, як розуміє святий Іринеї Ліонський процес обожествлення людини, на підставі чого він розвиває своє вчення.

Основними джерелами цього дослідження послужать два апологетично-догматичні твори святого Іринея, а саме: «П'ять книг проти єресей» (*Adversus haereses*) та «Докази

апостольської проповіді». Слід зауважити, що літературна діяльність святого Іринея була досить багатю. Однак, окрім цих двох творів, всі інші відомі за своїми назвами і збереглися лише незначними уривками в творах інших письменників (св. Іпполита Римського, св. Епіфанія Кіпрського, св. Теодорита Кирського, св. Євсевія Кесарійського). В оригіналі ці твори було написано грецькою мовою, однак в повному обсязі дійшли лише два твори в старому латинському перекладі: «Adversus Haereses» та «Epidēixis». Аналіз та осмислення даних джерел становлять основу богословського вчення у святого Іринея Ліонського. У нашій дипломній праці ми будемо користуватися творами ліонського святителя, які доступні нам російською мовою.

В дипломній роботі будемо застосовувати наступні методи дослідження: аналітичний, синтетичний та порівняльний. Найперше ми зосередимо свою увагу безпосередньо на аналізі творів святого Іринея Ліонського. Також звернемося до монографії відомого російського богослова Олексія Сидорова під назвою «Святой Ириней Лонский. Его жизнь, творения и богословие», яка частково допоможе глибше пізнати вчення святителя Церкви.

Для кращого висвітлення даної проблеми у дипломній праці ми також опиратимемося на твори таких дослідників, як: Павло Добросельский. «О происхождении человека, первородном грехе и искусственном зарождении», Е. Зайцев. «Учение В. Лосского о теозисе», Киприан (Керн). «Антропология Св. Григория Паламы», Володимир Лосский. «Отчерк мистического богословия восточной церкви» та «По образу и подобию», прот Іван Меєндорф. «Введение в святоотеческое богословие», Янніс Спітеріс. «Спасіння і гріх у східній традиції», Юрій Максимов «Учение о Святом Духе в ранней церкви (I-III ст.)», Константин Скурат «Сотериология св. Иринея Лионского» та інших. Опрацьовуючи вище згадані праці відомих богословів, ми будемо застосовувати метод синтезу та порівняння із вченням святого Іринея Ліонського.

Для більшої об'єктивності у виконанні поставленого завдання спробуємо оглядово проаналізувати праці іноземних богословів, таких як: Джеймс Пурвс (James G. M. Purves) «The Spirit and the Imago Dei: Reviewing the Anthropology of Irenaeus of Lyons»; Антоніо Орбе (A. Orbe) «La teologia dei secoli II e III. Il confronto della Grande Chiesa con lo gnosticismo»; Метью Стімберг (M. C. Steenberg) «Of God and Man Theology as Anthropology from Irenaeus to Athanasius»; Джон Бєр (J. Behr) «Ascetism and Anthropology in Irenaeus and Clement»; Ерік Осборн (E. Osborn) «Irenaeus of Lyons» та Норман Расел (N. Russell) «The Doctrine of Deification in the Greek Patristic Tradition»

В нашому дослідженні ми не розкриємо всю повноту антропологічного вчення святого Іринея Ліонського. Тому дана робота не претендує на всесторонній аналіз вчення цього Отця Церкви, а швидше ставить собі за мету висвітлення основних вибраних елементів антропологічної проблематики святого Іринея Ліонського, які окреслюють основні напрямки для подальшого дослідження.

ВИСНОВКИ

Вчення про людину та її призначення на землі не випадково лягло в основу нашого дослідження. Проаналізувавши наявну джерельну базу, приходимо до висновку, що людина є самотнім створінням, здатним сприймати Бога, що об'являється, та здатним брати участь у нествореній Божественній природі. Лише у відносинах з Богом людина

може розвиватися, реалізувати свої здібності, правильно розуміти та осмислювати себе, свого ближнього, своє місце у світі. Людина є «живим богослов'ям». Її структура є ключем до таємниці боголов'я. Саме існування людини відкриває таїнственність та парадоксальність людської природи. З одного боку, людина є земним і видимим творінням, з іншого – вона є вмістилищем невидимої дійсності.

Святий Іринея Ліонський посідає особливе місце в історії розвитку богослов'я отців Церкви. Його богословські принципи, норми апостольського передання лягли в основу подальшого розвитку богослов'я Сходу і Заходу. У своїх творах ліонський пастир піднімає багато запитань, у контексті полеміки з гностиками розкриває багатство науки Христової Церкви, однак у своїй основі його вчення є в більшості антропологічним.

Вчення про людину в святого Іринея займає центральне місце, з якого виходять усі інші аспекти чи напрямки богословського вчення. Метою нашої дипломної праці було дослідження саме антропології святого Іринея Ліонського. Антропологічну проблематику отець Церкви піднімає з огляду на виникнення загрози того часу, яка несла в собі характер антицерковного протистояння. Цим небезпечним чинником, який намагався підірвати основи віри Церкви, був гностицизм. Богословською апологічною рефлексією ліонський пастир руйнує рутину гностичного вчення та намагається розкрити сотеріологічні принципи людського буття.

У першому розділі роботи ми намагалися розкрити антропологічну проблематику природи людини згідно із вченням святого Іринея Ліонського. У полеміці проти гностицизму отець Церкви наголошує, що людина — це єдність душі та тіла, яка створена Богом і покликана до життя у Пресвятій Трійці. Такою є природа і призначення людської особи. Згідно з богослов'ям святого Іринея Ліонського, людина вміщає в собі духовний і тілесний виміри, де один без одного не можуть існувати. Інтегральність двох онтологічних сфер людини можна зрозуміти тільки в контексті участі людини в Божественному бутті. Тіло має в собі божественне походження. Душа може виражатися тільки завдяки тілесному виміру, а це вже засвідчує нам про нерозривну єдність двох чинників. Психо-соматична єдність (тіла і душі) є нерозривною тоді, коли скріплена Святим Духом, що стає частиною цієї єдності. Лише у такий спосіб людська природа стає учасником Божої природи. Згідно із вченням ліонського пастиря, вся людина з тілом, душею та Духом входить у єдність з Богом. Слід зауважити, що у своєму вченні ліонський святий не дуже переймався чітким визначенням та правильним уживанням різноманітних термінів, які він використовував у своїх творах. Отець Церкви часто не робить жодної різниці між визначенням «тіло» (σῶμα) і «плоть» (σὰρξ), які зустрічаємо у його творах. Тому у процесі дослідження вчення про трихотомію людини повставали термінологічні труднощі щодо розуміння цих двох елементів. Для кращого розуміння двох визначень ми частково проаналізували богословську антропологію апостола Павла, оскільки ліонський святий час від часу покликається на нього.

Єдність людини здійснює Дух Божий, який присутній в ній. Завдяки Йому здійснюється синергія між Богом і людиною. Дія Святого Духа розпочинається з моменту Хрещення і Миропомазання людини. Як зазначає святий Іринея Ліонський, Святий Дух дарується людині поки що «у завдатку» і оживляє людську природу, даючи людському буттю життя. Протягом життя Святий Дух привчає людину до єдності з Богом і сам «вчиться» жити у людському естві, щоб після воскресіння, прийнявши «повноту Духа», людина назавжди стала безсмертною, а Дух став частиною людської природи.

Справжня велич людини полягає у тому, що вона є носієм образу і подоби Божої. Святий

Іриней Ліонський стверджує, що у гідності образу Божого бере участь уся людина. Характерною особливістю вчення Отця Церкви є христологічний вимір поняття образу. Воплочений Христос є тим Образом, на який була сотворена людина. Христос є одночасно і архетипом, і праобразом людини. Образ Божий в людині святий отець розуміє на онтологічному рівні. Він не може бути знищеним чи втраченим, він є сталим. Христос є не тільки зразком, праобразом на який була сотворена людина, а також ціллю, яку втратила людина в гріхопадінні. Ціль – стати Богом по благодаті. Осягнення мети відбувається через зростання у Божій подобі завдяки причастю Святого Духа. Отже, подоба Божа є динамічною дійсністю, яка вказує на те, що в людині закладено безнастанний розвиток, який веде до осягнення остаточної мети – уподібнення людини до Бога.

У другому розділі нашої праці ми проаналізували сотеріологічний аспект вчення Іринейя Ліонського про людину. Ключем до розуміння сотеріологічного аспекту є Таїнство Воплочення. Отець Церкви є першим християнським мислителем, який масштабно підходить до Христа як стержня історії спасіння. Осмислюючи Таїнство Воплочення, ліонський святий акцентує свою увагу на інтегральному зв'язку людини і Бога. Для того, щоб відновити втрачену єдність з Богом внаслідок гріхопадіння Адама, потрібно було на онтологічному рівні здійснити поєднання людини з Богом. Сама людина не могла повернути назад цю єдність, бо була ослаблена гріхом. Лише в Таїнстві Воплочення Божий план спасіння людини знаходить своє сповнення. Христологія святого Іринейя є ключем до розуміння таїнства Воплочення. Через полеміку з двома течіями, валентиніан і ебіонітів, святий Іриней бачить у таїнстві Воплочення два моменти: відкинення божественності Христа означає, що людина не здатна в Христі досягнути богоподібності, а відкинення реальності Воплочення означає, що людина не може отримати спасіння.

Здійснення Божественного плану спасіння святий Іриней розвиває у вченні про «рекапітуляцію» людини як відновлення її у Христі. В основі теорії рекапітуляції ліонського пастиря лежить вчення про Христа як Другого Адама. Людина у Христі, як у Другому Адамі, повертається не лише до первісного стану людей у раю, але й підноситься до повноти його реалізації. «Рекапітуляція» людини у Христі приводить людське творіння до нового стану, в якому неможливе гріхопадіння. У новому вимірі здійснюється відновлення та об'єднання всього створеного у Христі. У ділі спасіння людини святий Іриней не міг оминати і постать Пресвятої Богородиці як Другої Єви. Завдяки їй Бог приходить у плоті, яку отримує від Неї, і сповіщає спасіння людському роду, а через її дівственне материнство сповіщає нове народження, в якому кожна людина стає учасником Божого спасіння. Остаточна перемога над дияволом була здійснена в хресній смерті Ісуса Христа. Хрест для святого Іринейя є знаком перемоги і сили спасіння всього людського роду. Отець Церкви наголошує, що людство через прокляття Адама приречене страждати і помирати. Син Божий як Другий Адам, «умаливши» себе до слуги, в послушності Отцеві приймає на себе страждання і хресну смерть, яка була наслідком Адамового гріхопадіння, задля відкуплення людського роду. Вершиною і завершенням рекапітуляції у Христі є Його Воскресіння та Вознесіння. Смерть над людиною втрачає своє панування, а весь об'єднаний світ набуває повноти відновлення та переображення.

Завершенням спасіння і остаточною здійсненням спасительного задуму Божого про людину у вченні святого Іринейя є обожествлення людини. Святий Іринейя закладає перші підвалини богослов'я обожествлення людини. Тому він став предтечею всіх

наступних поколінь отців Церкви, які порушували проблематику вчення про обожествлення. Обожествлення людини, згідно із вченням святителя Церкви, взаємопов'язане з воплеченням Сина Божого. На основі таїнства Воплечення людина досягає найвищого розвитку, піднесена до рівня досконалості, стає безсмертною і богоподібною. Нетлінність людської природи, згідно з антропологією святого отця осягається завдяки причастю Тіла і Крові Христа. Через Євхаристію людина стає причасником Божественної природи.

Беручи за основу початки вчення Іринея про обожествлення людини, ми оглядово і загально окреслили розвиток теозисного вчення таких Отців Церкви, як: Атанасій Олександрійський, Кирило Олександрійський, Василій Великий, Григорій Богослов, Григорій Ніський та Максим Ісповідник. Їхній внесок у розвиток сотеріологічного аспекту вчення про обожествлення людини дуже вагомий для нас, оскільки допомагає нам краще зрозуміти антропологічне вчення святого Іринея Ліонського а також спасительний Божий задум щодо людського роду.

У своєму вченні святий Іринеї відобразив весь шлях історії спасіння, який починається від створення людини та її призначення, якого вона досягає у Христі, прославившись у Його Воскресінні, стає учасником життя Пресвятої Тройці.

Проаналізувавши антропологію людини, згідно із вченням святого Іринея Ліонського, наступні дослідження слід зосередити на вивченні таких богословсько-тематичних питань:

- 1) богословські погляди святого Іринея на проблематику гностичної антропології Валентина, Василида, Саторнила, Маркіона та офітів;
- 2) значення людської плоті в Таїнстві Воплечення Божого Сина у вченні святого Іринея Ліонського: аналіз термінів «тіло» (σῶμα) та «плоть» (σὰρξ)

Таким чином, проаналізувавши вчення святого Іринея Ліонського, можемо стверджувати, що обрана нами тема дипломного дослідження є актуальною і вкрай необхідною для правильного розуміння питання обожествлення людини.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1	
ПРИРОДА ЛЮДИНИ ЗГІДНО ІЗ ВЧЕННЯМ СВЯТОГО ІРИНЕЯ	
ЛІОНСЬКОГО.....	9
1.1. Полемічний характер антропології святого Іринея	
Ліонського.....	9
1.2. Святий Дух як Дух людини.....	18
1.3. Образ і подоба Божі в людині за вченням святого Іринея Ліонського.....	27

РОЗДІЛ 2

СОТЕРІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВЧЕННЯ ПРО ЛЮДИНУ В СВЯТОГО ІРИНЕЯ
ЛІОНСЬКОГО.....37

2.1. Таїнство Воплочення як основа спасіння людини.....37

2.2. Вчення про «рекапітуляцію».....43

2.3. Початки вчення про обожествлення людини в святого Іринея Ліонського та його
розвиток у вченні Отців Церкви.....52

ВИСНОВКИ.....63

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....68